

ст. н. с. д-р ПЛАМЕНА ЙОВЧЕВСКА,
ИНСТИТУТ ПО АГРАРНА ИКОНОМИКА – СОФИЯ

МУЛТИФУНКЦИОНАЛНО ЗЕМЕДЕЛИЕ И РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ

MULTIFUNCTIONAL AGRICULTURE AND REGIONAL DEVELOPMENT

Sen.Res.Assoc. PLAMENA IOVCHEVSKA, Ph.D.
INSTITUTE OF AGRARIAN ECONOMICS - SOFIA

Abstract: The aim of this article is to find the genesis of the connection between multifunctional agriculture and regional development and also the actuality of their interconnection. The multifunctionality of the agriculture is given by the branch's role in production of the essential agricultural products for both individuals and the society, its significance in preserving the environment, diversification of the production, safeguarding of the cultural identity, of the landscape etc. All these quantity characteristics of the multifunctional agriculture determine not only its place in the economy of the rural areas, but also its considerable impact on the national economy.

Key words: multifunctional agriculture, regional development, globalisation, European integration.

Уникалността на земеделието, като отрасъл с доказано значение в сферата на материалното производство, е проучвана още в трудовете на физиократите. Днес, много съвременни автори посвещават научните си изследвания на редица актуални проблеми в развитието на отрасъла (Николова, 1998; Кубратова, 2000; Хаджиева 2000; Дойчинова, 2005; Мишев, Големанова, 2006, Sojkova, 2005; Wagner, 2006). Аграрният сектор осигурява абсолютно необходимите за прехраната, продоволствието и съществуването на човека и обществото продукти от растителен и животински произход - считано за една от най-съществените черти на мултифункционалната характеристика на земеделието. В наши дни земеделието е отрасълът, който създава предпоставки за възраждане на селските райони, диверсификация на производството, опазване на биоразнообразието и качеството на живот, съхраняване на културното наследство. В това си качество допринася за подобряване на икономическите, социални и екологически параметри на регионалното развитие, една от задачите на Общата

селскостопанска политика (ОСП) в пределите на обединяваща се Европа и все по-глобализираща се свят.

Предвид специфичните особености на аграрното производство, *целта* в настоящата статия е да се потърси генезиса на връзката между мултифункционалното земеделие и регионалното развитие и актуалността на взаимозависимостта им, породена от приложението на ОСП на ЕС.

Хилядолетното развитие на човечеството е еволюирало от естествен към културен модел, довел до рационално използване на природата в производствения процес. Появява се земеделецът, който организира целесъобразна стопанска дейност за производство на необходимите му блага. В този процес той активно използва природните условия и възможности за постигане на по-добър краен резултат. Продуктивността на вложените в производствената дейност човешки усилия се повишава чувствително.

При създаването на продукти, удовлетворяващи жизненоважни човешки потребности, в земеделието протичат процеси на производство на органично от неорганично вещество,

осъществявани от живи организми. Обект на човешкия труд са растенията и животните.

Познаването на законите, управляващи живия организъм и тези, формирали околната среда, в която той трябва да се развива, е задължително условие за постигане на добър стопански резултат в отрасъла. За нормалното си развитие растенията имат потребности от определени количества светлина, въздух, топлина, вода, хранителна среда. Оптималното съчетаване на тези изисквания гарантира получаването на устойчиви добиви в земеделието. Чрез активна човешка намеса е възможно да се повлияе единствено върху осигуреността на растенията с хранителни вещества и частично с вода. Светлината, топлината и въздуха са космични фактори и са функция от климатичните особености на съответния район. Производственият процес в земеделието се организира на определена площ. Тризвенната верига на средствата за производство – земя, труд, капитал в земеделския отрасъл се доминира от земята. Разнообразието при произвежданите блага се дължи на оползотворяването на почвеното плодородие и на възможностите на живите организми, участници в производствения процес.

Земеделието е част от националната икономика с активен обратен обмен на влияние на процесите, протичащи като при част и цяло. Състоянието на земеделското производство и мултифункционалната му характеристика има пряко отражение върху цялата система на националното стопанство, поради което стабилизирането на отрасъла има пряко отражение както върху икономиката на страната, така и на всеки отделен регион. В потвърждение на това говори фактът, че при търговията със земеделски стоки, през целия период на преход, България реализира положително външно-търговско салдо. Въпреки, че в някои години „ножицата”

между обемите на вноса и износа се затваря, единственият отрасъл които внася в страната национален доход е аграрният.

Перспективното развитие на редица общини и райони на страната се базира на земеделския отрасъл като основен поминък за населението. Тази възможност се реализира само при ресурсна осигуреност и подходяща производствена структура (Буюклиев, Попов, Иванов, 2006). Целите на стопанско развитие в отрасъла трябва да се съгласуват с екологичните възможности и потенциал на всеки конкретен регион. Както при отделното производство, така и в отрасъла като цяло трябва да се отчитат еколого-икономическите особености и специфики на микро, мезо и макро равнище. Човешката жизнена среда е онази съвкупност от природни условия и обществени явления, в които човекът се развива като природно и социално същество (Загорев, Найденов, 1999). Като част от тази среда, той ѝ оказва съществено въздействие. В хода на производствената си дейност, обществото и икономическите системи си взаимодействат с екосистемите и с биосферата като цяло. От този сложен двупосочен процес произтичат съществени изменения както в природата, така и в обществото. Промените, които дейността на човека предизвиква в природата, водят до дълготрайни последици и засягат естественото човешко обкръжение – биосферата. Съвременните тенденции във веригата човек – общество – природа очертават все по-изостряща се кризисна точка във взаимоотношенията на човечеството с природата. Това мотивира изследователи от редица обществени науки да започнат проучвания в областта на нова глобална проблематика. Едно от тези направления, включващо най-важните научни, икономически, социални и екологически проблеми на съвременния свят е теорията за устойчивото развитие,

чиято съществена част е мултифункционалното земеделие. Променяйки „рамката“ на своя живот в процеса на удовлетворяване на потребностите си, човекът е длъжен да съблюдава основни екологически императиви на природните закони. При разглеждане предизвикателствата на 21-ви век, фокусът през който се пречупва дейността на човешкия род е глобализацията. Глобализацията е формиране не само на единно икономическо пространство. Нейн задължителен императив е създаване на световно общество, което налага нова оценка на отношението между икономическата дейност и човешката жизнена среда. В „новия прочит“ на стопанския живот, защитата на околната среда е икономически проблем от макро, мезо и микроикономическа гледна точка. Отношенията на човека и обществото с природата са много по-сложни от рамката на пазарните отношения и стремежът за максимална печалба. Интегрираните анализи на икономическите, на екологическите и на социалните фактори показват, че екологичният input – output няма пазарна цена. Следователно материалният просперитет на обществото не трябва да води до деградация на околната среда.

Философията на срещата на най-високо равнище в Рио де Жанейро през 1992 г, одобрила пътя на устойчивото развитие като „Дневен ред на XXI век“, е в хармонизиране на отношенията човек-околна среда и общество-природа. На този форум **мултифункционалността на земеделието се дефинира терминологично**. В процеса на производството на материални блага се отнемат все повече естествени ресурси от природата. Същевременно тяхното възпроизводство е неотменимо условие за по-нататъшното развитие на производствения процес. Това определя необходимостта от активната роля на обществото при опазването и съхраняването на природните ресурси и условия. Настъпилите през

седемдесетте години на XX-я век сериозни промени в този баланс доведоха до необходимостта от съчетаването на общественото производство с естествените екосистеми. Изтощаването на природните ресурси, причинено от стопанската дейност на човека, е ограничаващ фактор на икономическия растеж и на устойчивото развитие. Това налага дейността на стопански активния човек да се впише в естествената организираност на биосферата. Земеделският сектор е тази част от материалното производство в която биологичният кръговрат на веществата и енергията от екосистемите е в неразривна връзка с целесъобразната стопанска дейност на човека и икономическите системи на обществото. Това прави агроекосистемите компонент на екологическите и на икономическите системи и налага **изясняване мястото на многофункционалното земеделие като съществен елемент в теорията за устойчивото развитие**.

Принципът на **устойчивост** **предполага** **изискването** стопанската дейност на отделния индивид и на обществото като цяло в земеделието да се води така, че **почвеното плодородие да бъде съхранено за следващите поколения**. Съхранената природна среда е жизнено важно условие за получаване на добри икономически резултати, основен постулат за конкурентноспособността на производствените единици. С развитието си технологиите осигуряват максимален обем производство при минимален риск от нарушаване на екологическото равновесие в агроекосистемите и да способства за по-доброто отплащане на вложенията в аграрния сектор.

В земеделието агроекологичният критерий за производствено реструктуриране е свързан с агроекологичния потенциал на земеделските земи. Това се изразява в бонитетни балове като технологични

граница за отглеждане на земеделските култури по агропочвени групи в агроекологичните райони и по почвени различия в землищата на населените места. **Прилагането на екологична оценка при определяне потенциала на земеделските земи при регионалното производство престава да е пряк израз на мултифункционалността на земеделието.**

Големи възможности в екоразвитието на земеделието има създаването на ефективна в енергетичен смисъл система, копираща чрез функциите на отделните си компоненти биосферата. Едно от основните направления на бъдещото земеделско производство е минимизиране на разхода на енергия и суровини, в т.ч. минимално използване на природните ресурси и условия. В стратегията за мултифункционално земеделие икономическият растеж на всяка цена се преобразува в еколого-икономически, при съхранено равновесие в системата природа-общество и водеща роля на човешкия разум и хармонизиране на производствените и екологичните и социалните цели.

Хармонията между екологичните, агроекологичните и икономическите системи е гаранция за отстраняване на предпоставките за влошаване качеството на жизнената среда на човека. Производствената дейност на човека трябва да бъде в съответствие с равновесното състояние в биосферата. **Мултифункционалното земеделие е в състояние да осигури производство на необходимите за обществото хранителни продукти и суровини при съхраняване качеството на природните условия и ресурси и спазване изискванията на общия европейски и световен пазар.**

Принципът за запазване на биологичния компонент на природата, съчетан с многофункционалността на земеделието, задължително се съвместява с икономическите резултати

от вложените в земеделското производство природни ресурси и капитал. **Повишената степен на тяхното отплащане води до подобряване на социално-икономическото състояние в отделните райони.** Посоченото потвърждава значението на природния фактор при установяване на равновесие между екологичния, икономическия и социален аспект в концепцията за мултифункционалност на земеделието. Мултифункционалността, като качествена характеристика на аграрния отрасъл, способства съчетаването на екологичните с икономическите принципи при производството и подобрява крайните стопански резултати в отделния регион. Количествените показатели на растежа в земеделието са в причинно-следствена връзка с опазването на природния капитал. Значимостта на проблематиката намира израз в засилена законодателна и нормативна активност, реализирана в редица национални програми, разработени на базата на директиви и регламенти на ЕС (12, 13).

Създадена по силата на чл. 39 от Римския договор (1957), ОСП ще остане в историята като първата и най-добре развита интеграционна политика на Европа. След 1992 г., поради промените се условия средствата, които преди са отпускани за стимулиране ръста на производството, се пренасочват към създаване на екологично чиста продукция; компенсационни помощи за стопаните, оставящи част от земята в угар, получаване на субсидии за залесяване при алтернативно използване на селскостопанските земи. Запазването на плодородието на почвата е от съществено значение, тъй като понякога продуктът се продава и благодарение на произхода му от конкретен регион. Според оценки на експерти, повече от 80% от земеделската земя в България е подходяща за екологично производство с гарантирана реализация на

международния пазар. Поради високите си качествени показатели, българското розово масло е незаменим компонент в много от най-реномираните продукти на френската парфюмерийна индустрия. Подобен е примерът с най-скъпите френските вина, някои от които се произвеждат само на специфични места и се продават в лимитирани серии. През 2004 г., след влизането в ЕС, Унгария и Словакия бяха принудени ускорено да решат десетилетия продължаващия спор за границите на Токайския регион. В противен случай грозеше опасност Франция да продължи да произвежда токайски вина, които сега останаха защитена марка на Унгария и Словакия. Това доведе до прилив на инвестиции, подобряване на стопанската конюнктура и стабилизиране на социално-икономическата ситуация в общините от този регион (Brodova).

Предстоящото членство на България в Европейския съюз дава възможност да ползва финансови източници от фондовете на ЕС, по силата на План 2000 /Agenda 2000/. Опазването на околната среда е задължително условие, залегнало във всички изисквания за получаване на финансови средства от предприєдинителните фондове, а след 2007 г. и от структурните фондове на съюза. Предвижда се субсидиране на производства и земеделски стопанства, опазващи природната среда.

Това би довело до производството на екологически чиста и висококачествена земеделска продукция, с възможност за реализация на европейски пазар с население 500 млн. души. Търсенето на селскостопански продукти ще се повиши и на вътрешния пазар след очакваното оживление в икономиката, което ще способства съживяването на земеделското производство. Пазарът ще предяви нови изисквания пред производителя. Критерий за реализация на земеделската продукцията ще бъде не само високата степен на отплащане на вложенията за производството на единица продукт, но и *качествените*

характеристики на хранителната му стойност и високата хранителната сигурност, също присъщи на мултифункционалния характер на земеделието.

Мултифункционалността на земеделието е задължителен елемент в системата на националното стопанство. Запазването и съхраняването на земята, като основен фактор за производство в аграрния сектор, е главната цел в стратегията на мултифункционално земеделие, гарантираща осигуряването и на следващите поколения с необходимите им хранителни продукти, продоволствени стоки и суровини при предстоящата интеграция и неизбежна глобализация.

Проследявайки хронологията на развитието на теорията за устойчивото развитие в света и интеграционните процеси в ЕС, най-ярко изразени в ОСП, забелязваме обща философия на някои от мерките и решенията, предприемани в отделните периоди и на последвалите ги процеси в обществено-икономическото развитие. През 1992 г. ООН на конференцията в Рио де Жанейро предложи концепция за ново развитие на общественото производство, основана на *хармонията* в отношенията между човека и околната среда от една страна и тези на обществото и природата от друга. От тук произтича съобразяването на производствения процес със спецификата на отделните фактори за производство в *дадения регион*. С това се проявяват същностните характеристики на *мултифункционалното земеделие* и се постига чувствително повишаване продуктивността на вложените в производствената дейност човешки усилия. В резултат на това се повишава отплащането на направените инвестиции при производството на единица краен продукт в аграрния сектор, което е основен показател за ефективността на производството и фактор за нарастване конкурентноспособността на аграрните продукти на международните пазари.

Земеделието е органическо по своя характер производство в което живите организми в течение на живота си създават голяма маса биологическа материя. Използваните в селското стопанство оръдия на труда - растения и животни притежават специфични природни функции, което налага при производствения процес във всеки отделен район да се съблюдават физиологичните им изисквания и потребности, с оглед гарантиране на добър стопански резултат. Познаването на природните закони направляващи развитието на живите организми, които се използват в земеделието, позволява да се увеличат стопанските добиви чрез подобряване почвеното плодородие, спазване на технологичните изисквания при отглеждането на съответните видове растения и породи животни. Икономическият интерес на производителя го мотивира в избора на агротехнически обосновани решения за осъществяване на производствения процес, гарантиращи му възможно най-висок и постоянен доход за всеки конкретен район.

Отношенията между обществото, природата и човека са динамична система. Обществената и природната среда на човека не могат да бъдат строго отграничени една от друга. Това се дължи на неделимото единство между явленията в природата и последиците от човешката дейност върху тях. Човешката среда се формира под общото въздействие на природните и на обществените системи, които са взаимосвързани и се намират в процес на активно взаимодействие.

*Изложените предпоставки и изисквания позволяват да се заключи, че използването **потенциала на земята и на природата във всеки регион са доминантни фактори за мултифункционалната***

характеристика на земеделието. Тази негова същност, съчетана с особеностите на конкретния район, е предпоставка за възраждане на отрасъла и утвърждаването му в системата на националната икономика. Мултифункционалността на земеделието произтича от ролята на отрасъла за създаването на жизнено необходимите за отделния индивид и обществото като цяло земеделски продукти, от значението му за опазване на околната среда, диверсификацията на производството, съхраняването на културната идентичност, на ландшафта и др. Качествените характеристики на мултифункционалното земеделие определят не само мястото му в икономиката на селските райони, но предопределят неговото съществено и значимо влияние при съблюдаване принципите и изискванията на Номенклатурата на териториалните статистически единици (NUTS) на Европейския съюз. Шестте икономически района за планиране – Северозападен, Северен централен, Североизточен, Югоизточен, Южен централен и Югозападен са предмет на бъдеща целева подкрепа и въздействие. Съществена част ще бъде по линия на аграрния отрасъл, което предопределя и в бъдеще връзката между мултифункционалното земеделие и регионалното развитие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бюклиев, О, Р. Попов, Б. Иванов. (2006). Възможности за развитие на икономиката в общините. Икономика и управление на селското стопанство, бр. 1, 22-27.
2. Дойчинова, Ю. (2005). Мултифункционалното земеделие в контекста на устойчивото регионално развитие. Управление и устойчиво развитие, 1-2, 240-244.
3. Загорев, О., Я.Найденов. (1999). Социална екология, УИ"Св.Климент Охридски".

4. Кубратова, М. (2000). Сравнителни преимущества на българското земеделие. Алтернативи, бр.4-6 /28-30/, 28-29.
5. Мишев, П., А. Големанова. (2006). Избор на политики за развитието на Североизточния регион на България. Икономика и управление на селското стопанство, бр. 1, 11-21.
6. Николова, Н. (1998). Екологосъобразно взаимодействие между природните и икономическите фактори в земеделието на България. Почвознание, агрохимия и екология, бр. 5, 40-43.
7. Регионални аспекти в развитието на аграрното производство във връзка с присъединяването на страната към ЕС, (2005), НЦАН, ИАИ, С. с.58.
8. Хаджиева, В. (2000). Екологосъобразно природоползване – залог за устойчиво развитие. Икономика и управление на селското стопанство, бр.2, 42 – 47.
9. Brodová, M. (2005). Ohodnocovanie pozitívnych externalít multifunkčného poľnohospodárstva SR. Vúepp, BA, p.60.
10. Sojková Z., Stehlíková B. (2004). Comparative Analysis of the economic role of agriculture in the EU countries. Agricultural Economics – Czech, 50 (8): 369-375.
11. Wagner, K. (2006). Multifunctional Agriculture and the CAP in the Region Eisenstadt - Sopron. On CD, XLVII Georgikon Conference, 15th ÖGA Meeting.
12. www.agriCulturalconvention.org.
13. www.mzgar.government.bg.